

انسان به عنوان گل سرسید عالم هستی همواره در پی شناخت و دستیابی به حقیقت بوده و هست. او با کشف روابط میان واقعیت‌ها درصدد گسترش حوزه‌ی حاکمیت خویش بر این روابط می‌باشد. شناخت دقیق پدیده‌ها و کشف روابط میان آنها با راه‌ها و روش‌های مختلف و شیوه‌های گوناگون حاصل می‌شود. بحث تفصیلی آن در روش‌شناسی (متدولوژی) و روش‌های تحقیق مطرح می‌شود.

شناخت روابط میان پدیده‌های اجتماعی موضوع رشته‌ی علوم اجتماعی است، و مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق در این رشته، موضوع کتاب حاضر قرار گرفته است.

درباره‌ی نویسنده

مولف پس از اخذ مدرک کارشناسی در رشته‌ی علوم اجتماعی (گرایش پژوهشگری اجتماعی) از دانشگاه شهید بهشتی تهران به سال ۱۳۷۱ و اخذ مدرک کارشناسی ارشد در رشته‌ی جامعه‌شناسی در سال ۱۳۷۴، به تدریس روش تحقیق در رشته‌های علوم اجتماعی مشغول گردید. کتاب حاضر محصول تجربیات ایشان است. از مؤلف مقالاتی نیز در همایش‌ها ارائه شده و یا در مجلات منتشر گردیده است.

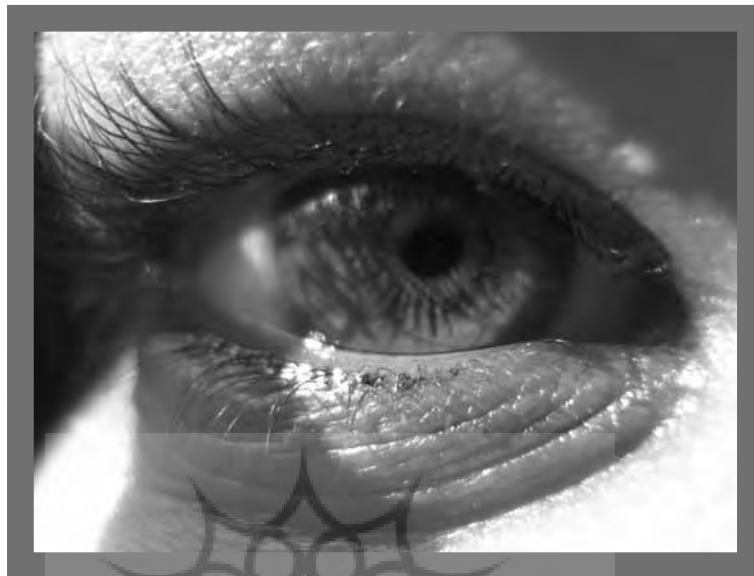
مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی

نویسنده: هرمز محمد پورلیما

آستارا؛ ۱۳۸۵

ناشر: دانشگاه آزاد واحد آستارا

حمید حبیبی

معرفی کتاب

این اثر به گفته‌ی مؤلف آن، حاصل تجربیات تدریس روش تحقیق در رشته‌های مدیریت، اقتصاد و علوم تربیتی بوده و مبتنی بر نیازهای دانشجویان رشته‌ی علوم اجتماعی و زمینه‌های وابسته همانند مدیریت، اقتصاد، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و روانشناسی است. وی گلچینی از منابع روش‌های تحقیق را با زبانی ساده گردآوری نموده است. کتاب شامل ۱۳ فصل و ضمیمه می‌باشد.

در **فصل اول**، از آنجا که روح حقیقت‌جویی و میل به کمال، اساسی‌ترین انگیزه‌ی بشر در طول تاریخ برای جستجوهای علمی او بوده است، به بررسی پیرامون ماهیت معرفت (شناخت)، علم (که شامل تعاریف، نقش، وظیفه و هدف علم و منشأ علم است) تقسیم‌بندی علوم، معرفت سطحی و معرفت علمی، اهمیت شناخت‌شناسی، فلسفه‌ی روش تحقیق و روش تحقیق در فلسفه پرداخته است.

در **فصل دوم**، ابهام روش‌شناسی و تنگناهای تحقیق در ایران، متدلوژی اثبات‌گرایی، تفسیری و انتقادی مورد بحث قرار گرفته است. در این فصل به این نکته که روش‌شناسی در حقیقت نقطه‌ی پیوند دهنده میان تئوری‌ها و متدهاست و در طرح و ارائه‌ی مدل‌های تحقیقاتی نقش اساسی دارد، توجه شده است. نکته‌ی مهم دیگر، تأکید بر فرآیندمحوری در تحقیق و پژوهش بر پایه‌ی سه عنصر اساسی تئوری، متدلوژی و متد است که متدلوژی به دلیل پل ارتباطی میان تئوری و متد در ایجاد ارتباط سیستماتیک و هماهنگ سطح نظری

(تئوریک) و عملی (تجربی) نقش مهم‌تر را ایفا می‌کند.

از نقطه‌نظر متدلوژی اثبات‌گرایی، روش‌های مناسب برای تحقیق در علوم انسانی همان روش‌های علوم طبیعی می‌باشند که به طور اساسی بر پایه‌ی تجربه، آزمایش و مشاهده استوار است. آنچه در اثبات‌گرایی ترویج و حمایت می‌شود، تجربه‌گرایی است که براساس آن فقط معرفت‌شناسی ناشی از تجربه، معتبر و علمی خواهد بود. متدلوژی تفسیری، بر نقش زبان، تفسیر و فهم در علوم اجتماعی تأکید دارد. برخلاف اثبات‌گرایی، نظرگاه تفسیری بر این فرض اساسی که پدیده‌های اجتماعی به خاطر نقش نیت انسان در ساختن آنها ذاتاً با پدیده‌های طبیعی متفاوت می‌باشد، استوار است و مطالعه‌ی پدیده‌های اجتماعی از طریق اثبات‌گرایی مناسب نمی‌باشد. رویکرد تفسیری جهت تحقیق و پژوهش در علوم انسانی روش‌شناسی کیفی را پیشنهاد می‌دهد و در بکارگیری تمام عیار تکنیک‌های کمی در علوم انسانی تردید دارد. این متدلوژی به دنبال ارائه‌ی روش‌هایی است که معانی رفتار و تجربه نزد افراد انسانی را بتواند کشف نمایند.

متدلوژی انتقادی سعی در بکارگیری سطح خرد و کلان در شناخت پدیده‌های اجتماعی دارد. در این راستا نظرگاه‌های «مارکس و «فروید» مطرح است. هدف تحقیق در رویکرد انتقادی، آشکار نمودن ساختی است که روابط اجتماعی بر آن استوار می‌باشد. برای نیل به این هدف از متدهای کمی، کمتر می‌توان استفاده کرد و به جای آن رویکرد دیالکتیک را مورد تأکید قرار می‌دهد. کوشش‌های علمی تعدادی از

بیان توضیحاتی درباره‌ی مفهوم، متغیر و انواع متغیرها (گسسته و پیوسته، دو ارزشی و چند ارزشی، کمی و کیفی، مستقل و وابسته، تعدیل کننده و مداخله‌گر، فعال و خصیصه‌ای؛ در تقسیم‌بندی دیگری به متغیرهای برون‌زا و درون‌زا، کنترل و واسط؛ و در دسته‌بندی دیگری به متغیرهای اسمی، ترتیبی، فاصله‌ای و نسبی، متغیرهای درونی، بیرونی، منفرد، تصنعی)، تعریف نظری (مفهومی) و تعریف عملی (کاربردی) در جهت

آشنایی مخاطب با عملیاتی کردن مفاهیم گام بردارد.

در **فصل ششم**، فرضیه‌های تحقیق، تعاریف فرضیه، شرایط فرضیه، نقش فرضیه در پژوهش، ویژگی‌های فرضیه، انواع فرضیه و اصول فرضیه‌سازی مورد بحث قرار گرفته است. بیان قالب کلی و قالب‌های عملیاتی (مقایسه‌ای، رابطه‌ای، علی و توصیفی) در فرضیه‌سازی و بیان اصول فرضیه‌سازی (صراحت، فراغت از ارزش‌ها، دقت و پژوهش‌پذیری)، همچنین ارائه‌ی نمونه‌هایی از فرضیه‌ها و عناوین تحقیقاتی از جمله نکات مفیدی است که در فصل ششم مورد توجه قرار گرفته است.

فصل هفتم، به سطوح سنجش و اندازه‌گیری، مقیاس‌ها و طیف‌ها، تعاریف و انواع هر کدام از آنها اعم از مقیاس‌های اسمی، ترتیبی، فاصله‌ای، نسبی پرداخته است. ضرورت این بحث پس از مشخص شدن متغیرهای تحقیق معلوم می‌شود. در این مرحله باید متغیرها را مورد اندازه‌گیری قرار داد. در این اندازه‌گیری ویژگی‌ها یا صفات اشیاء و افراد تعیین می‌گردند و مقدار آن ویژگی‌ها یا صفات به صورت عدد یا رقم گزارش می‌شود. اندازه‌گیری همه‌ی متغیرها به یک صورت ممکن نیست. بسته به این که چه چیز را اندازه می‌گیریم و چگونگی اعداد به دست آمده ویژگی‌های متفاوتی خواهند داشت. این ویژگی‌های متفاوت اعداد را مقیاس‌های اندازه‌گیری می‌نامند. مقیاس‌های اندازه‌گیری واحدهایی هستند که برای سنجش متغیرها در ابزارهای گردآوری اطلاعات به کار می‌روند و مجموعه قواعدی برای انتساب آزمودنی‌ها به مقوله‌ها یا اعداد به آزمودنی‌هاست. نویسنده در طی این فصل به صورت خیلی خفیه گذرا به انواع مقیاس پرداخته است. در مقیاس‌های اسمی (عددی) که جزء پایین‌ترین و محدودترین مقیاس‌هاست، پدیده‌ها، اشیا

و موضوع‌ها بر حسب دارا بودن یا نبودن یک صفت یا ارزش طبقه‌بندی می‌شوند؛ و ملاک طبقه‌بندی هم ویژگی‌های مشترک است. در مقیاس‌های ترتیبی، افراد و اشخاص را از لحاظ صفت ویژه‌ای رتبه‌بندی می‌کنند و عدم وجود صفات و شدت و ضعف آن سنجیده می‌شود. مقیاس فاصله‌ای نه تنها ترتیب اشیا و امور را نمایان می‌سازد، بلکه فاصله‌ی میان آنها را

اندیشمندان در عصر حاضر بر پیشنهاد رویکردی جدید مبتنی بر اصولی چون توجه به ابعاد ذهنی و عینی پدیده‌ها، انسان، واقعیت، قیاس و استقراء متمرکز گردیده است.

فصل سوم، تحقیقات اجتماعی و نظریه، که مشتمل بر مباحثی همچون اهمیت تحقیقات اجتماعی، نقش روش تحقیق، نظریه و تحقیقات اجتماعی، نظریه‌پردازی، طرح نظری مسئله‌ی تحقیق، نظریه

چیست؟، تعاریف نظریه، اهداف و فواید نظریه، ویژگی‌های نظریه، دیدگاه‌های نظری روش، شیوه‌های مبتنی بر حجیت، رمز و راز، خرد گرایانه، علمی، تعریف مفهوم تحقیق و پیمایش، تعریف روش، اهداف و فواید تحقیق علمی و فرآیند تحقیق است. در این فصل مراحل مختلف در نظریه آزمایی، تعیین نظریه‌ی مورد آزمون، استنتاج یک رشته قضایای مفهومی، تبدیل قضایای مفهومی به قضایای مورد آزمون (عملیاتی کردن)، گردآوری داده‌های مربوط، تحلیل داده‌ها و ارزیابی نظریه ذکر شده است. آنچه محتوای این فصل را غنا بخشیده، نمودارهایی هستند از فرآیند تحقیق عملی از منابع صاحب‌نظرانی چون «حافظ نیا» و «رفیع پور» است.

فصل چهارم به بررسی انواع تحقیقات (روش‌های تحقیق) پرداخته است. از آنجا که روش‌های تحقیق ابزارهای دستیابی به حقیقت به شمار می‌روند، سعی شده تا با ارائه‌ی انواع تقسیم‌بندی از آنها بهتر شناسانده شوند. ابتدا تقسیم‌بندی روش‌های تحقیق در علوم رفتاری را که با دو رویکرد خردگرایانه و طبیعت‌گرایانه مواجه است، بیان نموده که عبارتند از تحقیقات تاریخی، آزمایشی، پس رویدادی، پژوهش در عمل، زمینه‌یابی، موردی، پیمایشی و اقدام‌پژوهی؛ سپس انواع روش‌های تحقیق در سایر علوم انسانی و اجتماعی را به لحاظ هدف (تحقیقات بنیادی، کاربردی و تحقیق و توسعه) و به لحاظ روش (همبستگی، علی، توصیفی و تحلیل محتوا) آورده است. ارائه‌ی جدول تطبیقی ویژگی‌های تحقیقات بنیادی، کاربردی و تحقیقی و توسعه، نمودارهایی درباره‌ی تحقیق همبستگی و بیان مزایا و معایب این نوع تحقیق از نقاط قوت این فصل است.

در **فصل پنجم** به متغیرهای تحقیق، تعاریف متغیرها و مشخصات آنها، انواع متغیرها و انواع تعاریف اشاره شده است. با توجه به این نکته‌ی اساسی که موضوعات مورد تحقیق دارای مفاهیمی مجرد و ذهنی هستند، عملیاتی کردن این مفاهیم ضروری است. در این فرآیند تبدیل مفاهیم انتزاعی به متغیر اولین مرحله است. متغیرها پدیده‌هایی هستند که بیش از دو یا چند ارزش یا عدد به آن اختصاص داده می‌شود. نویسنده سعی کرده است با

طیف آژگود برای اندازه‌گیری وضعیت دوقطبی مانند دو صفت غمگین و خوشحال و یا سیاهی و سفیدی، خوب و بد، راضی و ناراضی، قوی و ضعیف و... در برابر محرکی واحد مثل مادر، کاربرد دارد. به عبارت دیگر، افتراق معنایی روش کمی برای اندازه‌گیری معنای مفاهیم نزد افراد است و عکس‌العمل افراد نسبت به یک مفهوم یا شیء را توصیف می‌کند.

در طیف تورستون از پاسخگو خواسته می‌شود تا تمام مواردی را که با آنها موافق است، اعلام کند و امتیاز او براساس این موافقت‌ها تعیین می‌شود. در این روش اطلاعات و یا اظهارنظرهای متعددی را در مورد موضوع مورد بررسی به متخصصان مختلف ارائه و از هر یک خواسته می‌شود که این اظهارنظرها را در یک سنجه یا مقیاس ۱۱ فاصله‌ای (از مثبت، صفر تا منفی) رده‌بندی کند.

فصل هشتم، روش‌های جمع‌آوری و گردآوری اطلاعات در تحقیق، انواع روش‌ها (کتابخانه‌ای، میدانی، مشاهده، پرس‌وجو و مصاحبه) مزایا و معایب هر کدام، تعاریف و اهمیت آنها مدنظر قرار گرفته است.

جامعه آماری و نمونه‌گیری در **فصل نهم** مورد بررسی قرار گرفته است. از میان تعاریفی که مؤلف از جامعه آماری در ابتدای این فصل آورده، این تعریف که «جامعه عبارت است از همگی اعضای واقعی یا فرضی که محقق علاقه‌مند است یافته‌های پژوهش را به آنها تعمیم دهد»، جامع‌تر به نظر می‌رسد. در ادامه‌ی این فصل انواع روش نمونه‌گیری غیر احتمالی معرفی شده است. نمونه‌گیری در دسترس

نیز مشخص می‌کند. در این مقیاس مبدأ صفر مطلق وجود ندارد و صفر انتخابی یک صفر قراردادی است (بهره‌ی هوشی). دقیق‌ترین و بالاترین نوع مقیاس‌ها، مقیاس نسبی است که علاوه بر دارا بودن همگی ویژگی‌های مقیاس‌های قبلی، دارای صفر مطلق و واقعی نیز هست (ساعت کار سازمان). بکارگیری انواع آزمون‌های آماری متناسب با هر یک از مقیاس‌ها برای اندازه‌گیری داده‌ها و متغیرهای کمی کاربرد دارند.

در این فصل طیف‌های لیکرت، گاتمن، بوگاردوس، تورستون و آژگود که برای اندازه‌گیری مفاهیم و متغیرهای کیفی به کار می‌روند، به طور خلاصه معرفی شدند. طیف لیکرت (حاصل جمع نمره‌گذاری) برای تحقیقات رفتاری بیشترین کارایی را دارد. طیف بوگاردوس در بررسی نگرش نسبت به گروه‌های قومی، نژادی، طبقاتی، مذهبی و حرفه‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد. فرض اساسی این طیف این است که هرچه فرد پیش‌داوری بیشتری در مورد یک گروه ویژه داشته باشد، فاصله‌ی اجتماعی میان او و اعضای آن گروه بیشتر خواهد بود. در این طیف از پاسخگو خواسته می‌شود که درباره‌ی گروه‌های دیگری اندیشیده و نظر دهد که در صورت برخورد با آنها چه می‌کند. طیف گاتمن شبیه طیف بوگاردوس و تاحدودی شبیه طیف تورستون است. طیف گاتمن در رابطه با نگرش فرد نسبت به یک موضوع تنظیم شده است. گویه‌ها بر حسب دشواری، پیچیدگی و یا ارزش وزنی مرتب می‌شوند و موافقت یا تأیید یک گویه، موافقت با سایر گویه‌های کم وزن‌تر را در پی دارد.

تحقیق بر روی دانش‌آموزان یک استان از شرق، غرب و مرکز استان، یک منطقه تصادفی انتخاب می‌شود. سپس در داخل هر منطقه، تعداد سه شهر و از میان دبیرستان‌های سه شهر، چهار دبیرستان و سرانجام از هر دبیرستان یک کلاس به طور تصادفی انتخاب می‌گردند.

فصل دهم به بررسی چگونگی انتخاب موضوع

تحقیق، اهداف و اهمیت تحقیق پرداخته است. پس از انتخاب موضوع و تعریف و بیان مسئله، محقق بایستی اهداف تحقیق را به وضوح بیان نماید. اهداف تحقیق، خلاصه‌ای آنچه که بایستی با انجام مطالعه به آن دست یافت را بیان می‌کند. هدف تحقیق، پاسخگویی به یک نیاز است. در بیان اهداف تحقیق باید ویژگی‌های اساسی صراحت، ایجاز، عدم تناقض، تعدد مطلوب و تحقق‌پذیری را در نظر داشت. نویسنده در ادامه‌ی مطالب این فصل اهداف تحقیق را به اهداف کلی و اختصاصی و به لحاظی نیز اهداف را به بنیانی، اهداف کاربردی و توسعه‌ای دسته‌بندی کرده است.

در فصل یازدهم، چگونگی تجزیه و تحلیل اطلاعات (پردازش) در تحقیق، انواع تجزیه و تحلیل و تجزیه و تحلیل کیفی و کمی به طور فشرده مورد توجه قرار گرفته است. محقق پس از تعیین مسائل تحقیق، طی کردن مراحل، تعیین روش تحقیق، مشخص سازی روش‌ها و ابزار مناسب گردآوری اطلاعات و داده و به‌کارگیری آن، به تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده می‌رسد تا تکلیف فرضیه‌های پژوهشی را معین سازد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها باید مجموعه‌ای از قواعد را رعایت کرد و تکنیک‌ها و فنون آماری مناسب با داده‌ها را برگزید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها دو شیوه ذکر شده: شیوه اول شامل تجزیه و تحلیل کیفی و کمی می‌شود. شیوه دوم نیز تجزیه و تحلیل‌های توصیفی، مقایسه‌ای، علی، همبستگی و استنباطی را پوشش می‌دهد.

تحقیقات علمی که بیشتر جنبه‌ی کیفی دارند، عبارتند از تحقیقات تاریخی، توصیفی، موردی، محتوا، علی و بنیادی (نظری). مبنا و معیار در تجزیه و تحلیل‌های کیفی به طور مشخص عقل، منطق، تفکر و استدلال می‌باشد. روش تجزیه و تحلیل کمی که به روش تجزیه و تحلیل آماری شهرت دارد، در مورد اطلاعات و داده‌های کمی بکار

می‌رود. در تجزیه و تحلیل توصیفی، پژوهشگر داده‌های جمع‌آوری شده را با تهیه و تنظیم جداول توزیع فراوانی خلاصه می‌کند و سپس به کمک نمودارها آنها را نمایش می‌دهد. مفاهیمی همچون توزیع فراوانی، نسبت‌های توزیع، جداول درصدها، شاخص‌های مرکزی آمار، شاخص‌های پراکندگی، میانگین، میانه، انحراف استاندارد، واریانس، آماره، پارامتر و نظایر آن

(اتفاقی) وقتی بدست می‌آید که محقق هر واحد نمونه‌ای را که به سهولت قابل دستیابی است، انتخاب کند. نمونه‌گیری هدفدار (قضاوتی) فقط برای مطالعات آزمایشی کاربرد دارد. در این روش محقق بر این باور است که می‌تواند با استفاده از بصیرت و آگاهی خود، مناسب‌ترین افراد یا گروه‌ها را برای مطالعه از میان یک جامعه آماری انتخاب کند. از مزیت‌های این روش این است که محقق می‌تواند از مهارت و دانش خود در

انتخاب پاسخ‌دهندگان استفاده کند. نمونه‌گیری سهمیه‌ای در مواردی است که هدف تحقیق کمتر جنبه‌ی علمی دارد. ثانیاً ساخت جامعه‌ی مورد مطالعه مشخص باشد و محقق بخواهد همچون معماری که از یک شهرک، ماکت یا مدلی ساخته و آن را در ابعادی کوچکتر اما با همان ساخت انتخاب می‌کند. نمونه‌گیری شبکه‌ای (زنجیری یا گلوله برفی) نوعی از نمونه‌گیری هدفدار است. به این معنی که همان‌طور که وقتی گلوله برفی را روی برف می‌غلطانند، حجم آن افزایش می‌یابد، در این نمونه‌گیری، عضو از یک شبکه‌ی اجتماعی عضو دیگر را معرفی می‌کند و همین‌طور آن عضو نیز عضو دیگر را معرفی می‌کند. به این ترتیب حجم نمونه به صورت شبکه‌ای و زنجیره‌ای انتخاب می‌شوند.

انواع روش‌های نمونه‌گیری احتمالی (اتفاقی) از این جهت که در آنها اصل شانس برابر برای انتخاب همه‌ی افراد جامعه جهت انتخاب در نمونه رعایت می‌گردد و نتیجه از نمونه‌های انتخابی قابل تعمیم به کل جامعه مورد نظر است، دارای ارزش و اعتبار علمی می‌باشد. نمونه‌گیری تصادفی ساده همان روش قرعه‌کشی است. در نمونه‌گیری تصادفی سیستماتیک (منظم) تعداد کل جامعه آماری (N) مشخص می‌شود. حجم نمونه (n) هم تعیین می‌گردد. ($n=400$)، سپس محاسبه‌ی N/n صورت می‌گیرد ($N/n=20$). انتخاب نمونه آماری از روی اسامی اعضا به کل جامعه آماری (نفر بیستم، چهلم، شصتم و...)، (بیست تا بیست تا) تا این که ۴۰۰ نفر انتخاب شوند. نمونه‌گیری طبقه‌ای در مواردی است که جامعه آماری در طبقات و یا بخش‌های فرعی قرار گرفته (مانند زنان و مردان) و ساخت آن ناهمگن باشد. این نمونه‌گیری به دو نوع متناسب و نامتناسب تقسیم می‌شود.

در نمونه‌گیری متناسب، تعداد نمونه در هر طبقه به اندازه‌ی نسبت آن طبقه در کل جامعه آماری است؛ در حالی که در نمونه‌گیری نامتناسب شرط نسبت رعایت نمی‌شود.

نمونه‌گیری خوشه‌ای برای مناطق وسیع به‌کار گرفته می‌شود. واحد نمونه به جای فرد، یک دسته یا خوشه است، تا در هزینه و وقت صرفه‌جویی شود. این نمونه‌گیری در چند مرحله انجام می‌گیرد. برای مثال در

تحلیل رگرسیون روشی است که با اطلاع از نمره‌ی متغیر مستقل افراد نمره‌ی متغیر وابسته را می‌توان پیش‌بینی کرد و مقدار تأثیر هر واحد تغییر در متغیر مستقل را بر متغیر وابسته تعیین کرد. با این روش تغییر رفتار یک متغیر بر حسب متغیر دیگر در تحقیق سنجیده می‌شود. بنابراین وظیفه‌ی رگرسیون تبیین و پیش‌بینی است.

از معمول‌ترین و معروف‌ترین شاخص‌های آمار توصیفی هستند که در تجزیه و تحلیل توصیفی از آنها استفاده می‌شود.

تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای برای مقایسه‌ی اطلاعات به دست آمده بکار می‌رود تا مشخص شود در دو گروه اطلاعات جمع‌آوری تفاوت معناداری وجود دارد یا نه. در تجزیه و تحلیل علی، رابطه‌ی علت و معلولی میان متغیرهای مستقل و وابسته مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. این تجزیه و تحلیل برای پاسخ به سؤالات «چرا» بکار می‌رود.

کاربرد آمار در تحقیق (تحلیل داده‌ها) و روش‌های مختلف آماری در فصل دوازدهم به طور فشرده بحث شده است. مؤلف آمار را نظریه و روشی برای تحلیل داده‌های کمی حاصل از نمونه‌های مورد مشاهده، به منظور مطالعه و مقایسه منابع واریانس (تغییر) پدیده‌ها معرفی کرده است که از طریق آن به تصمیم‌گیری برای قبول یا رد روابط میان متغیرهای فرضیه و استنباط پایا (معتبر) از مشاهدات تجربی کمک می‌شود.

محقق پس از این که داده را به صورت جداول توزیع فراوانی تنظیم کرد، از طریق آمارهای توصیفی، به توصیف، تبیین و پیش‌بینی و تعیین نوع جهت روابط میان متغیرها می‌پردازد.

روش‌هایی که رشته‌ی آمار با آنها سروکار دارد، یکی تشریح و تجزیه و تحلیل اطلاعات و دیگری استنباط درباره‌ی پدیده‌های مورد مشاهده است. روش‌های قسمت اول را آمار توصیفی و روش‌های قسمت دوم را آمار استنباطی می‌نامند. آمار توصیفی به یک مجموعه از مفاهیم و روش‌های بکار گرفته شده جهت سازمان دادن، خلاصه کردن، تهیه‌ی جدول، رسم نمودار و توصیف داده‌های جمع‌آوری شده اطلاق می‌گردد. آمار استنباطی به محقق اجازه می‌دهد که از طریق تغییر اطلاعات،

محقق پس از این که داده را به صورت جداول توزیع فراوانی تنظیم کرد، از طریق آمارهای توصیفی، به توصیف، تبیین و پیش‌بینی و تعیین نوع جهت روابط میان متغیرها می‌پردازد.

روش‌هایی که رشته‌ی آمار با آنها سروکار دارد، یکی تشریح و تجزیه و تحلیل اطلاعات و دیگری استنباط درباره‌ی پدیده‌های مورد مشاهده است. روش‌های قسمت اول را آمار توصیفی و روش‌های قسمت دوم را آمار استنباطی می‌نامند. آمار توصیفی به یک مجموعه از مفاهیم و روش‌های بکار گرفته شده جهت سازمان دادن، خلاصه کردن، تهیه‌ی جدول، رسم نمودار و توصیف داده‌های جمع‌آوری شده اطلاق می‌گردد. آمار استنباطی به محقق اجازه می‌دهد که از طریق تغییر اطلاعات،

محقق پس از این که داده را به صورت جداول توزیع فراوانی تنظیم کرد، از طریق آمارهای توصیفی، به توصیف، تبیین و پیش‌بینی و تعیین نوع جهت روابط میان متغیرها می‌پردازد.

روش‌هایی که رشته‌ی آمار با آنها سروکار دارد، یکی تشریح و تجزیه و تحلیل اطلاعات و دیگری استنباط درباره‌ی پدیده‌های مورد مشاهده است. روش‌های قسمت اول را آمار توصیفی و روش‌های قسمت دوم را آمار استنباطی می‌نامند. آمار توصیفی به یک مجموعه از مفاهیم و روش‌های بکار گرفته شده جهت سازمان دادن، خلاصه کردن، تهیه‌ی جدول، رسم نمودار و توصیف داده‌های جمع‌آوری شده اطلاق می‌گردد. آمار استنباطی به محقق اجازه می‌دهد که از طریق تغییر اطلاعات،

سطح معنادار بودن آماری میان دو متغیر که در سطح سنجش حداقل یکی از آنها اسمی باشد، کاربرد دارد.
۲- ضریب کرامر: اغلب برای جدول‌های مستطیلی (سطر و ستون مساوی نیستند) بکار می‌رود. کرامر میان صفر و یک قرار دارد.

۳- ضریب لاندا: ضریب پیش‌بینی‌پذیر گاتمن خوانده می‌شود. این ضریب بیانگر آن است که با آگاهی از مقادیر متغیر مستقل، میزان دقت پیشگویی متغیر

وابسته چقدر است. گستره‌ی تغییرات لاندا میان صفر و یک می‌باشد.
۴- ضریب توافق پیرسون (C): شاخصی است که میزان همبستگی میان دو متغیر اسمی را که به صورت توافقی تنظیم شده‌اند، محاسبه می‌کند و زمانی بکار می‌رود که خانه‌های جدول توافقی بیشتر از (2×2) باشد. این ضریب هرگز به یک میل نمی‌کند. حد پایین آن زیر صفر است.

در ادامه‌ی مطالب فصل دوازدهم به آمار استنباطی اشاره شده است. به طور کلی آمار استنباطی نشان دادن این نکته است که آیا الگوهای توصیف شده در نمونه، کاربردی در مورد جمعیتی که نمونه از آن انتخاب شده، دارد یا نه. آمار استنباطی دو هدف برآورد و آزمون فرضیه را دنبال می‌کند. در بخش پایانی بحث آمار استنباطی، خطای نمونه‌گیری آزمون فرض خطای نوع اول و نوع دوم، آزمون‌های یک دامنه و دو دامنه، آمار پارامتریک و غیر پارامتریک، گروه‌های همبسته و مستقل آورده شده است.

فصل سیزدهم، طرز تهیه و تنظیم گزارشی پژوهش که شامل تعریف و ضرورت طرح‌های تحقیقاتی، دلایل توجیهی تهیه‌ی طرح تحقیق، انواع تحقیق در چندین بخش که شامل کلیات، روش اجرای تحقیق، بحث و نتایج می‌شود، آورده شده است.

در این اثر همچنین پیوست‌های صفحه‌بندی کار تحقیقاتی (پیوست ۱)، واژه‌نامه (پیوست ۲)، جدول فرمول‌های آماری مختلف (پیوست ۳)، مفاهیم کلیدی (پیوست ۴)، جدول برخی آزمون‌های آماری (پیوست ۵) آمده است و در پایان فهرست منابع مورد استفاده ذکر شده است. در مجموع کتاب در صفحه ۳۱۷ منتشر گردیده است.

ارزیابی

با معرفی اجمالی کتاب، در این بخش، با توجه به توصیه‌ی نویسنده محترم، مبنی بر ارائه نظرات و پیشنهادات، به نکاتی اشاره می‌شود:

الف- نقد صوری

با توجه به چاپ اول اثر، وجود برخی اشکالات ویرایشی و نگارشی امری ممکن قلمداد می‌شود. در

دو یا چند متغیر می‌پردازد. در این راستا به همبستگی، ضریب همبستگی، انواع ضریب همبستگی، با توجه به انواع سطوح سنجش (فاصله‌ای و نسبی) مانند ضریب همبستگی پیرسون، ضریب تعیین و عدم تعیین و ضریب رگرسیون اشاره می‌نماید.

تحلیل رگرسیون روشی است که با اطلاع از نمره‌ی متغیر مستقل افراد نمره‌ی متغیر وابسته را می‌توان پیش‌بینی کرد و مقدار تأثیر هر واحد تغییر در متغیر

مستقل را بر متغیر وابسته تعیین کرد. با این روش تغییر رفتار یک متغیر بر حسب متغیر دیگر در تحقیق سنجیده می‌شود. بنابراین وظیفه‌ی رگرسیون تبیین و پیش‌بینی است.

تحلیل رگرسیون را به دو نوع ساده و چندگانه (چند متغیری) می‌توان تقسیم کرد. در نوع ساده تغییرات متغیر Y از طریق متغیر X برآورد می‌شود و در نوع چند متغیره، واریانس متغیر Y بر اساس مشارکت و ترکیب خطی دو یا چند متغیر مستقل مورد تحلیل و تبیین قرار می‌گیرد.

انواع شاخص‌های همبستگی بر حسب مقیاس‌های ترتیبی هم عبارتند از:

۱- ضریب همبستگی اسپرمن (RS): صورتی از همبستگی پیرسون است و زمانی بکار برده می‌شود که نمره‌ها رتبه‌بندی می‌شوند یا به جای اعداد رتبه‌های آنها در دست باشد.

۲- ضریب گاما: این ضریب مشخص می‌کند که آگاهی از وضع پاسخگو در مورد یک متغیر تا چه حد به محقق امکان می‌دهد که وضع او را در متغیر دیگر پیشگویی کند. این شاخص به جای سنجش اثر متغیر مستقل روی متغیر وابسته، این رابطه را می‌سنجد که آیا متغیر مستقل و متغیر وابسته هر دو یک بعد خاص را مورد سنجش قرار می‌دهد یا نه.

۳- ضریب کندال: از این ضریب هنگامی استفاده می‌شود که تعداد سطرها و ستون‌ها در یک جدول دو بعدی برابر باشند. گستره‌ی تغییرات این ضریب نیز میان ۱- و ۱+ است.

۴- ضریب همبستگی سامرز: ضریب سامرز مقدار نسبی تغییرات متغیر وابسته را که در اثر تغییرات متغیر مستقل به وجود آمده، اندازه‌گیری می‌کند. از این جهت ضریب رگرسیون است. مقدار این شاخص میان ۱- تا ۱+ متغیر است.

۵- ضریب همبستگی TC کندال: این ضریب هنگامی بکار می‌رود که تعداد ردیف‌ها و تعداد ستون‌ها مساوی نباشد.

شاخص‌های مهم همبستگی بر حسب متغیرهای اسمی عبارتند از:

۱- آزمون کای (اسکویر): این آزمون برای ارزیابی

۲) در صفحه‌ی ۱۶۰ با توجه به این که هنوز طیف ترستون معرفی نشده، آوردن این نکته که «طیف بوگاردوس» تاحدودی شبیه طیف ترستون است»، به چپش منطقی بحث آسیب می‌رساند.
۳) آشنایی با مراحل کلی تحقیق در علوم اجتماعی تحت عنوان یک فصل مستقل مورد بحث قرار می‌گرفت.
۴) مطالب فصل دهم قبل از فصل هشتم آورده می‌شد.

ج) نقد محتوایی

۱) از آنجا که نگارنده‌ی محترم در پی پوشش دادن سرفصل درسی روش تحقیق در علوم اجتماعی بوده، مباحث را گذرا و به اجمال ارائه کرده است. این نوع گردآوری، چپش اطلاعات و ایجازگویی سبب کاستی‌هایی در انتقال مفاهیم، درک سطحی و چه بسا ایجاد ابهام در مخاطبین را در پی داشته باشد. این نمونه آثار را می‌توان علاوه بر کسانی که دانشی قبلی در مورد روش‌های تغییر دارند، به داوطلبان شرکت در آزمون‌های سراسری برای مرور کلی به آموخته‌های آنان پیشنهاد کرد. اما به نظر می‌رسد برای پاسخگویی به افرادی که درصدد آشنایی اولیه با علم روش تحقیق هستند، مناسب نباشد.

۲) به رغم این که از منابع معتبر و ارزشمند چون «دکتر رفیع پور»، «دکتر ساروخانی» و ... استفاده شده، ولی نویسنده مستندات لازم را در بسیاری موارد ارائه نکرده است. برای نمونه در صفحه‌ی ۱۲ تعاریفی که از علم ارائه شده، مستند نیست. معلوم نشده، قائلین به این تعاریف چه صاحب‌نظرانی هستند.

۳) با مطالعه‌ی این اثر، امید چندانی به انجام یک تحقیق علمی در مخاطب زنده نمی‌شود. چون مفاهیمی ذکر شده، اما به یک کار عملی پیوند زده نشده است. بهتر بود یک دستورالعمل پژوهشی هم ارائه می‌گردید. این نارسایی حتی در نوع سؤالات خودآزمایی که در پایان هر فصل ذکر شده، قابل مشاهده است. سؤالات بیشتر محدود به حیطه‌ی شناختی می‌شود. حال آنکه برای پیوند زدن مباحث نظری به کار عملی سؤالات و کار خواسته‌های مربوط به حیطه‌ی مهارتی تعیین کننده است. در همین راستا انضمامی کردن مفاهیم انتزاعی به طور جدی مشخص نگردیده است. در این خصوص جای نمودارها و جداول در کتاب خالی است. علاوه بر این، وجود ابهام در تمایز میان مفهوم، متغیر و شاخص از دیگر نارسایی‌های موجود در این اثر است. در فرآیند عملیاتی کردن مفاهیم به ترتیب متغیر، مؤلفه‌ها، پارامترها و شاخص‌ها مشخص می‌شوند که در آثاری از «ریمون کیوی» و «رفیع پور» به خوبی آورده شده است.

۴) به رغم ارائه‌ی تعاریف متعدد از مفاهیمی چون علم، نظریه، روش، فرضیه و... در نهایت مؤلف مشخص نکرده است کدام تعریف جامع‌تر و مانع‌تر است و این تعریف از کیست؟

اینجا فقط به مواردی به عنوان نمونه بسنده می‌شود:

۱) سیاق افعال استفاده شده، هماهنگ نیست. برای مثال در صفحه‌ی دوم پیشگفتار بند دوم، افعال «پرداخته شده است» و افعالی مانند «می‌پردازد» بکار رفته است.

۲) به دلیل طولانی بودن جمله در صفحه‌ی دوم پیشگفتار بند دوم، فعل «است» در عبارت به کار نرفته است.

۳) در صفحه‌ی تقدیر و تشکر، صفحه آرای، پاراگراف بندی، پردازش عبارت‌ها نیازمند به بازنگری است.

۴) پاورقی‌ها براساس الگوی کافه صاحب‌نظران روش تحقیق ارائه نشده است.

۵) معادل‌های لاتین در مواردی چون صفحه‌های ۴۸ و ۱۶۲ در متن آمده است.

۶) در مواردی کلمات جدا استعمال نشده است؛ برای مثال در صفحه ۱۵۱ «بعبارت» در بند آخر و در صفحه ۲۱۸ «بعبارتی» در بند سوم به کار رفته است.

۷) در صفحه‌ی ۱۹۵ بند اول عبارت «محقق قبل از فاصله‌ها تنظیم شود»، نارساست.

۸) در مواردی که عناصر و مؤلفه‌های یک پدیده، یک موضوع و... ذکر می‌شود، از آنجا که این عناصر در حکم یک عبارت به حساب می‌آیند، با علامت «؛» در پایان هر یک و علامت «.» در پایان آخرین عنصر، در متن آورده می‌شوند. برای نمونه در صفحه‌ی ۳۴۱ بند دوم این نارسایی به چشم می‌خورد.

۹) در بسیاری از عبارت‌ها، افعال با صیغه‌ی متکلم بکار رفته، بهتر است به صیغه‌ی غایب برده شوند. برای مثال در صفحه‌ی ۱۶۶ ارائه می‌دهیم و از هر یک می‌خواهیم و... .

۱۰) در صفحه‌ی ۲۶۴، «تحلیل رگرسیون» عنوان فرعی دوم شماره‌گذاری شده، ولی عنوان فرعی شماره یک آن مشخص نشده است.

۱۱) فهرست منابع و حتی آثار نویسنده‌ی این اثر، براساس الگوی کافه علمای متخصص رشته علوم اجتماعی ارائه نشده است.

ب) نقد ساختاری

در چپش فصل‌ها با توجه این قاعده که مطالب هر فصل پیش‌نیاز و رفتار ورودی برای مطالب فصل بعدی باشد، نکات زیر به نظر می‌رسد:

۱) ویژگی‌های تحقیق علمی، موانع و مشکلات بر سر راه تحقیق (با ملاحظات مربوط به محقق، منابع، گروه تحقیق، ویژگی‌های موضوعات رشته علوم اجتماعی و جامعه)، ویژگی‌های محقق در ساختار کتاب لحاظ می‌گردد.